

УДК 821.161.2-94С20

DOI: 10.18523/2617-3417.2022.5.113-120

о. Мицик Ю. А.

РЕГЕСТИ ДОКУМЕНТІВ ПОЛЬСЬКИХ АРХІВОСХОВИЩ ПРО ГЕТЬМАНА ПЕТРА САГАЙДАЧНОГО ТА ХОТИНСЬКУ ВІЙНУ 1621 р.

У публікації подано 31 документ (переважно у вигляді регестів) з архівосховищ Польщі (Варшава, Вроцлав, Краків), що стосуються історії Хотинської війни і гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного – покровителя Києво-Могилянської академії, 400-ліття яких виповнилося або виповнюється у 2021–2022 рр. Майже всі ці документи до цього часу не було введено до наукового обігу. У супровідному тексті стисло проаналізовано ці джерела, наведено невідомі дані щодо біографії Сагайдачного і перебігу Хотинської війни.

Ключові слова: Хотинська війна, Сагайдачний, гетьман, козаки, документи.

У 2021 р. виповнилося 400 років із часу Хотинської війни 1621 р., яка врятувала Європу від чергової турецької навали, а запорозьке козацтво у складі військ Речі Посполитої та його гетьман Петро Конашевич Сагайдачний відіграли надзвичайно важливу роль у цій війні. У 1622 р. виповнюється 400 років від дня смерті цього славного вождя. Ці дві дати пройшли майже непомітно у сучасній незалежній Українській державі, яка загрузла в трясовині економічної кризи, а сучасна влада, як і в попередні часи, не звертає особливої уваги на дослідження історичного минулого України¹. Дається взнаки і брак джерел, що значно утруднює науковий пошук у цьому напрямі.

Тому ми й пропонуємо увазі читачів публікацію архівних документів. Вона є продовженням досліджень автора, який видав кілька важливих іноземних джерел про Хотинську війну і зокрема спеціальну статтю². Ці джерела ми виявили

¹ По суті до 400-літнього ювілею вийшла лише одна книжка д. і. н. Петра Саса: Петро Сас, *Полководець Петро Сагайдачний* (Київ, 2021).

² Юрий Мыщык, «Немецкая брошюра XVII века о совместной борьбе славянских народов против татаро-турецкой агрессии в период Хотинской войны 1621 года», *Историография русско-немецких отношений нового и новейшего времени* 7 (1979): 146–154; Його ж, «О двух немецких “летучих листках” XVII в.», в *Вопросы германской истории. Анализ источников и их использование* (Днепропетровск, 1984), 136–145; Його ж,

© о. Мицик Ю. А., 2022

переважно під час наукових стажувань у Польщі у 1978, 1991 і 1994 рр. Низку джерел ми тоді скопіювали не повністю, а у витягах і у вигляді регестів, через що у згаданих статтях не публікували. Нині ж подаємо їх нижче в додатках. Заради економії місця ми змушені були опустити польськомовні оригінальні тексти за винятків документів № 2 і 26.

Перш за все слід зазначити, що деякі цікаві звістки про гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного чомусь не привертали уваги дослідників, хоча вони були вже у наших порівняно свіжих археографічних публікаціях. Зокрема, у нововиявленому листі Богдана Хмельницького до Адама Кисіля від 7 вересня 1651 р. він згадує про складення козацького реєстру після мирної угоди Війська Запорозького з Річчю Посполитої гетьманами Жолкевським і Сагайдачним³. Ми виявили анонімну польськомовну Віршовану хроніку 1682 р., з якої довідуємося, що Сагайдачний був поетом! Принаймні українські повстанці, йдучи на битву з поляками під Берестечком, співали «Сагайдачного думи»⁴. Зазначи-

«Нові дані до біографії Петра Конашевича (Сагайдачного)», *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* 5 (1998): 413–426.

³ *Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр.*, т. 2 (1650–1651 рр.) (Київ, 2013), 295.

⁴ Там само, с. 509.

мо, що взятий у полон після поразки під Загалєм козак з с. Ялузи під Речицею (Білорусь) свідчив 23 липня 1649 р., що козакує з того часу, як Сагайдачний вертався з «першого московського походу» (очевидно у 1618 р.)⁵. В іншому місці хроніки розповідається про його намір піти в похід проти Османської імперії. Коли він повідомив про це короля Сигізмунда III, той став відмовляти його від цього, адже зараз не пора, ще нема трави, коні швидко зголодніють... У відповідь Сагайдачний сказав, що його коні трави не потребують, бо зроблені з дерева (човни). Король розсміявся і певно дав дозвіл на похід. Ці звістки дають змогу краще уявити натуру гетьмана.

Тут наводимо і перші звістки про гетьмана, які нам вдалося виявити під 1618–1619 рр., тобто завершальних років «Смутного времени» в Московській державі. Маємо на увазі анонімний щоденник походу королевича Владислава на Москву у 1618 р. Його дані ми вже використали раніше⁶, однак тут маємо дати певні пояснення. Буздиган – це різновид булави, головка якої вся на шипах (аналог моргенштерна), зазвичай має кілька приварених пластин. Крім того, слід вказати на помилку автора. Згадуваний ним московський воєначальник Василь Іванович Бутурлін потрапив у полон до шведів у 1614 р. і не міг брати участі у боях під Москвою у 1618 р. Інші ж представники цього роду не обіймали високих посад або відзначились уже в 30-х рр. XVII ст. Очевидно, що Сагайдачний бився з іншим московським воєводою, але з ким конкретно, сказати важко.

Документ № 2 – це невідома присяга Війська Запорозького на Роставицькій комісії 1619 р. Вона дуже нагадує пізнішу присягу запорожців 1622 р.⁷, але є самостійним документом і стосується інших подій. Далі йде низка реєстрів, що стосуються передодня Хотинської війни, починаючи від нещасливої битви на Цецорських полях 1620 р. і до прибуття запорожців у табір війська Речі Посполитої (№ 3–20). Тут ідеться про приготування до походу війська Османської імперії, дипломатичну активність Стамбула, плани султана, висилку шпигунів, ординські напади, дії турків на Чорному морі проти козаків тощо. Важливим є лист, написаний імовірно литовським гетьманом Яном Каролем Ходкевичем 2 червня 1621 р. У цьому листі є повідомлення,

яке приніс польський агент з Угорщини (№ 15). У ньому зазначено про невдоволення старовинних козаків гетьманом Бородавкою (справжнє його прізвище – Нерода) і раду, на якій його хотіли скинути, «а обрати Сагайдачного». Ходкевич повторює думку панівної верхівки Речі Посполитої щодо Сагайдачного: якби він «був старшим, то легше було б з ним... радитися, а з цим нинішнім (Бородавкою. – Ю. М.) – важко».

Безпосередньо про Хотинську битву розповідається у трьох щоденниках, регести яких вміщено за № 21–23. Зокрема згадано про сутичку 22 серпня 1621 р. (№ 22), під час якої Сагайдачного поранили з вогнепальної зброї, однак йому вдалося уникнути полону. Польський автор віддає належне мужності Сагайдачного, який героїчно бився з більшими силами ворога. Йдеться також про голод у козацькому таборі, про блискучу вилазку козаків проти турків у ніч на 19 вересня. У друкованій брошурі (№ 25) йдеться про розділення козаків на дві частини: одна з Сагайдачним воювала під Хотинном, а інша «з Срібним пішла на море, щоб нищити турецькі галери», про успішне полонення козаками Сагайдачного «двох татарських цариків». Під № 26 подано реєстр добровольців у коронному війську (всього 2450) і реєстр кримських мурз у війську Османської імперії. Далі йде меморіал, написаний уже після Хотинської битви і даний дипломатам Речі Посполитої для переговорів із запорожцями (№ 27). Тут ішлося про приборкання козаків (усупереч обіцянкам уряду Речі Посполитої) і ставилася під сумнів їхня боєздатність. Це явно несправедливе положення, яке суперечить свідченням більшості сучасників. У деяких наведених документах згадано, що чисельність запорожців під Хотинном оцінювали у 30 тисяч, у документі за № 31 зазначено точнішу кількість – близько 40 тисяч, що майже збігається з чисельністю, яку подає козацький реєстр і яку дослідники вважають найдостовірнішою – понад 42 тисячі.

У листі князя Збаразького до короля Сигізмунда III від 8 травня 1622 р. (№ 28) сповіщалося про смерть Сагайдачного, якого князь змальовує з неприхованою симпатією («вірний і приязний в. к. м. і Речі Посполитій запорозький гетьман, за влади котрого зручніше було вести переговори з козаками»). В іншому листі до Збігнева Оссолінського цей князь знову позитивно згадує про покійного («я знав, що він був уже при смерті і бідолаха, чоловік чесний, енергійний, мужній і дуже зичливий Речі Посполитій, якого ніколи козаки не мали між собою»), який перестерігав щодо антиполь-

⁵ *Korespondencja wojskowa hetmana Janusza Radziwilla w latach 1646–1655*, cz. 1 (Warszawa, 2019), 78.

⁶ Мищик, «Нові дані», 414.

⁷ *Документи українського козацтва XVI–першої половини XVII ст.* № 166 (Київ, 2016), 226–227.

ських настроїв серед козаків і «давав рецепти, як цьому запобігти».

Квадратними дужками [...] позначено пропуски в тексті, а знаком (...) – нерозбірливі слова, які не вдалося прочитати.

Отже, на основі наведених нижче джерел можна пролити додаткове світло на історію Хотинської війни 1621 р. і прояснити невідомі факти біографії гетьмана Війська Запорозького – Петра Конашевича-Сагайдачного.

№ 1

1618, жовтня 6, 8 і 29. Уривок зі щоденника про дії військ Речі Посполитої у Московській державі

Цього ж дня [6-о] козаки під столицю (Москвою. – Ю. М.), минаючи її, мали під нею бій з царським двором і взяли в полон багато в'язнів. Сам Сагайдачний у погоні за гетьманом Бутурліном вирвав у нього списа і вдарив його тим буздиганом, якого мав від королевича і звалив з коня [...]⁸.

№ 2

1619, жовтня 17 (?). Табір під Білою Церквою. Присяга Війська Запорозького

Rota przysięgi starszyny, hetmanów, assaulów, pułkowników, setników.

My, Piotr Konaszewicz, starszy, assaulowie, pułkownicy, setnicy Wojska Zaporowskiego przysięgamy Panu Bogu Wszchemogącemu w Trójcy Świętej Jedynemu, iż postanowieniu i comissiej nad Raszawicą z pany commisarzami króla j. mści a Wojskiem Zaporowskim wczynioną (?) zawartą dosyc, że wszystkim teraz my i w przyszłe czasy następnie inaczey czynić [nie] będziemy, czego nam Panie Boże dopomoż.

Piotr Konaszewicz, starszy Wojska Zaporowskiego j. k. mści⁹.

№ 3

1620, вересня 23. Кам'янець-Подільський. Реляція «Про розгром нашого війська поганими...» (регест)

Мова йде про Цецорську битву. Надходили різні відомості, особливо, що хан прийшов зі Скіндер (Kinder)-пашею під Цецору в минулий

четвер, а кількасот приступило до нашого табору. Герці. Наші герцовники не змогли захопити «язика», тільки голову одного турка, котру пізнав господар і сказав, що це – урядник з Тягині. Господар давав по 6 червоних золотих молдаванам і сербам за «язика», але вони не змогли його взяти. 18 вересня вранці почалася битва, і наші брали гору. 19-го числа – продовження битви, поразка Речі Посполитої. Гетьмани човнами перпливали Прут, а військо – вплав і господар та Бичек (Vuczek) вели його Буковиною до Снятина. У битві тяжко поранили Денгофа. Про п. Стефана Хмелецького, котрий прийшов з тисячею добрих українців (ukraińców), кажуть, що він втопився у Пруті, інші ж – що є тільки поранимим. Скіндер-паша прийшов 18 вересня у п'ятницю у милю під Цецорою¹⁰.

№ 4

1621, квітня 25. Реляція (регест)

Подається реляція про виступ султана Османа II з Стамбула на війну проти Речі Посполитої¹¹.

№ 5

1621, весна. Пересторога з Константинополя (регест)

Халіл-паша з усією армadoю виходить в Чорне море, запобігаючи козацьким нападам... Персидський шах взяв Курдистан (Kurdu), де резидувало чотири князі. А це діялося взимку¹².

№ 6

1621, не раніше 23 квітня. Стамбул (?). – Лист (шифрований цифрами) до гетьмана про турецькі справи (регест)

Султан сам задушив свого брата 16 січня за справою візира, котрий сам здох, як пес. 23 квітня «35 галер вийшло на Чорне море і знову за два тижні ще 15 галер мають йти за ними. Дуже бояться козаків, через що йде сам капудан Халіл-паша. А малих (...)» до 500 має бути на Дунаї». А на Біле море (Дарданелли) ніхто не йде, тільки бербери і (...)» мають пильнувати його від іспанців. Мова йде про зібрання турецьких військ для походу, якого нараховують 900 тисяч. Одні кажуть, що турки підуть через Угорщину до Кракова. В Константинополі –

⁸ Бібліотека Чарторійських у Кракові (БЧ), Відділ рукописів (ВР), спр. 110, арк. 936, 937, 947. Копія кінця XVIII ст.

⁹ Бібліотека Національна у Варшаві (БН), Відділ мікрофільмів (ВМ), спр. 50138, арк. 40. Фотокопія з тогочасної копії, яка зберігається у бібліотеці Рачинських в Познані за номером 5.

¹⁰ Архів Головного актів Давніх у Варшаві (АГАД). Фонд «Архів Радзівілів» (АР), відділ II, спр. 731, арк. 1–3. Оригінал (?).

¹¹ БН, ВМ, спр. 9035, арк. 4 зв.–5. Мікрофільм. Оригінал зберігається у ВР Курніцької бібліотеки за № 333.

¹² Бібліотека Польської Академії наук у Кракові (БПАН), ВР, спр. 2253, арк. 244. Тогочасна копія.

Прощандер (Proszander) – паша та Каракаш (Murakasz) – паша, котрий був у Буді. Турки мають закрити Чорне море, «роблять це зараз від одного замку до іншого, дуже бояться козаків, щоб не вдерлись до міста». Посилають чауша до Москви, одного ченця і грека, щоб теж послали хану сто каптанів, 4 мішка червоних золотих, булаву й шаблі. Я це бачив на власні очі. «Султан впав з коня і дуже забився. Пробито його голову, він пошкодив ногу. Досі він хворіє і наказав стратити одного»¹³.

№ 7

1621, не раніше квітня 25. Реляція шпигуна, якого гетьман (Ходкевич?) відправляє у Молдову (регест)

9 квітня шпигун приїхав з Ясс. Бачив молдавського господаря й пашу. 19-го був у Галаці, бачив міст. 22-го був у Брейлі. 25-го знову був у Галаці, потім в Яссах. Зустрічався і розмовляв з купцями. Турецьке військо буде силою 300 тисяч, не рахуючи татар. Багато татар загинуло від холоду¹⁴.

№ 8

1621 (?). Лист молдавського господаря Томші до короля Сигізмунда III (регест)

Скаржитися, що кілька тисяч ординців перейшли Дністер нижче Сороки і спустошили кілька повітів (Сороцький, Хотинський, «Червинський» та ін.), вбили багатьох людей¹⁵.

№ 9

1621, травня 2. З Угорщини. Реляція однієї особи (регест)

Показував Бетлен Габор лист від турецького султана про те, що він посилає 30 000 турок і 20 000 татар. Султан віддав наказ будинському, ангорському, камжатському (?) пашам, татарським султанам, щоб вони помагали, бо він хоче вдарити на Краків. Обіцяє Бетлену дати йому за допомогу королівство Польське¹⁶.

№ 10

1621, не раніше травня 4. Стамбул. Реляція (регест)

13 квітня я приїхав до Константинополя, 18-го був у Галаці. 21 квітня: «Халіл-паша з 35 галер

вийшов на море, за котрим знову ще 15 галер відправляться. При цих галерах, як кажуть, має бути 400 чайок». 4 травня я вирушив з Константинополя в Адріанополь¹⁷.

№ 11

1621, травень (?). Стамбул. «Різні практики султану щодо цієї війни проти Польщі» (регест)

Старець пророкує нещасливий для турків. Батько султана застерігав його від цього. Мова йде про коханку султана¹⁸.

№ 12

1621, травня 14. Лист короля Сигізмунда III до литовського гетьмана Яна Кароля Ходкевича (регест)

Нова новина. «Дивляться і на козаків, щоб під час розходжень, які ми маємо, не скористалися (цим)... з козаками трактувати про морський похід на мій погляд вже даремно, бо порожньо і Халіл-паша вже чекає на них»¹⁹.

№ 13

1621, травня 27. Варшава. Лист короля Сигізмунда III до литовського канцлера Льва Сапіги (регест)

Мова йде про підготовку війни з Османською імперією. Султан вийшов з Константинополя і вже в Адріанополі, хоче стати під Кам'янцем-Подільським. Він спонукає хана, щоб йшов з ним. Веде переговори з Московією, щоб коли він наблизиться до кордонів Речі Посполитої, вона, зламавши перемир'я, наступала на наші володіння²⁰.

№ 14

1621, червня 1. З Угорщини. Реляція шпигуна (регест)

Цей шпигун прибув 1 червня. В Угорщині нема жодної готовності до війни²¹.

№ 15

1621, червня 2. Львів. Лист литовського гетьмана Яна Кароля Ходкевича (?) до віленського воєводи (регест)

Вчора примчав шпигун з Угорщини, котрий розповідає про новини з Туреччини та Угорщи-

¹³ БПАН, ВР, спр. 2253, арк. 236. Тогочасна копія.

¹⁴ Там само, арк. 230. Тогочасна копія.

¹⁵ БН, ВМ, спр. 9041, арк. 45. Мікрофільм. Оригінал зберігається у ВР Курніцької бібліотеки за № 333.

¹⁶ БПАН, ВР, спр. 2253, арк. 243 зв. Тогочасна копія.

¹⁷ Там само, арк. 239–240. Тогочасна копія.

¹⁸ Там само, арк. 240 зв.–241 зв. Тогочасна копія.

¹⁹ Там само, арк. 244 зв.–245. Тогочасна копія.

²⁰ Там само, арк. 48. Тогочасна копія.

²¹ Там само, арк. 248. Тогочасна копія.

ни. Прийшла відомість від низових козаків, «що між ними значні розходження, через що старовинні козаки хочуть змінити гетьмана. Умовились на окремому місці коло вас зібратися, не пускаючи понад трьох з десятка на цю раду. Там таке є їхнє бажання: цього Бородавку як великого п'яницю скинути, а обрати Сагайдачного. Не знаю, що буде з цього з'їзду. Запорожці озброїли п'ятсот чоловік, однак тільки шість човнів приготували для походу на море. Якби Сагайдачний був старшим, то легше було б з ним про це радитися, а з цим нинішнім – важко. Я вже кілька разів писав, але відповіді не маю». Лісовчики теж послали до мене щодо служби, кажучи, що їх є дві тисячі²².

№ 16

1621, не раніше червня 4. Уривок з польської брошури “Relacja krótka wyjazdu sułtana...” (регест)

4 червня з Адріанополя дванадцять шпигунів відправили до Польщі різними шляхами з патріаршими листами до русі-схизматиків²³.

№ 17

1621, червня 10. Реляція (регест)

Натушай-мурза, забивши в Криму кілька тисяч татар, втік з 40 чоловіками до Білгороду. Мова йде про татарський напад на Снятин. Вони захопили людей, але ті втекли. Один татарин забитий. Під Кам'янцем зустріли чату, котра їх розбила. Турецький султан «впав з коня і дуже поранив голову. Його стримували, відраджували від війни..., але він так її хоче, що кілька таких (радників) наказав задушити». Хочє йти на Львів, легковажить Кам'янцем, з персом має перемир'я²⁴.

№ 18

1621, червня 11. Лист литовського гетьмана Яна Кароля Ходкевича до сандомирського старости Станіслава Любомирського (регест)

Якось я писав в. м., м. м. пану, про цих татар, котрі прийшли до господаря. Повторюю, що вони напали під Снятин, прагнучи використати зручний час ярмарку. Я знав про це, і вони натрапили на готових людей і тому нікого із значних людей не захопили, тільки селян та бидло. Йдучи назад, напали під Кам'янець, на передмістя. Та-

тари вбили двох чоловік, втратили одного. Я послав за ними дві чати і попередив донців. Їх було добре розбито над Дністром, багато ясиру відбито і взято «язиків».

При цьому листі подані відомості (вони майже тотожні вищенаведеним, але дещо детальніші)²⁵.

№ 19

1621, червня 15. Острог. Лист короля Сигізмунда III до литовського гетьмана Яна Кароля Ходкевича (регест)

Мова йде про військові новини²⁶.

№ 20

1621, липня 3. Краків. Лист Єжі Збарзького, краківського каштеляна, до короля Сигізмунда III

Мова йде про татар, про Білгород. «Понижено прошу в. к. м. при цьому, щоб в. к. м. наказав мені вивести цю сваволу з Запорожжя, якщо так є. Я послав до запорозького гетьмана, щоб він дав на письмі цю атестацію. Як я її отримаю, не занехаю, щоб його не скарано, по кримінальному з ним поступити і сказати там, що буде потрібно, бо і так кривд від жовнірів і від цього іншого гультьяйства, котре волочиться, аж забагато маю. Вважай все мені спустошили, якщо ще цю жорстокість від цієї сваволі маю терпіти в моєму серці»²⁷.

№ 21

1621, не раніше липня 13. «Щоденник експедиції королевича його мості Владислава проти Османа» (регест)

17 липня. Запорозькі козаки відгромили за Дністром здобич у татар. Вже частина їх (козаків) за міст перейшла», але далі просунутися не вдалося.

Далі мова йде про голод.

Запорозькі козаки вночі напали на турецький табір, покололи кількасот сплячих турків, захопили кількадесят коней, мулів, верблюдів, а в наметах взяли цінностей, суконь, грошей та інших речей. Захопили два прапори яничар і віддали королевичу.

Йдеться про мирний договір, укладений після Хотинської війни²⁸.

²² Там само, арк. 246 зв.–247. Тогочасна копія.

²³ Там само, арк. 243. Тогочасна копія.

²⁴ Там само, арк. 246–246 зв. Тогочасна копія.

²⁵ Там само, арк. 248 зв.–249. Тогочасна копія.

²⁶ Там само, арк. 249. Тогочасна копія.

²⁷ БЧ, ВР, спр. 360, арк.150. Копія XVIII ст.

²⁸ Там само, спр. 348, арк. 145–152. Тогочасна копія.

№ 22

1621, серпня 29. Щоденник Хотинської війни (регест)

29 серпня. Про Сагайдачного теж така відомість прийшла до й. м. п. гетьмана. Рушивши з табору до Степанович (сучасне місто Штефанешти Ботошанського повіту в Румунії. – *Ю. М.*), щоб зійтися з своїм Військом Запорозьким, натрапив на широкий шлях, побачив здалеку дими й вогні, подумав, що натрапив на свій табір. А потім як ближче під'їхав аж під сам турецький табір і (...) * по великій кількості наметів побачив, що це не жарт, подав назад. Однак турецька сторожа його помітила і підскочила до них; він дав їй бій і міцно бився з турками. Як тільки сторожа дала знати табору про цих людей, висунулися всі хто міг. Сагайдачний, бачачи нерівні сили, сильніших ворогів, почав тікати в хаші з Аннібалом і Млодецьким, а там, спішившись і позбувшись коней, мужньо боронився. Будучи поранений в руку з яничарки, став тікати лісом і пустився якраз на Фаришев до Дністра. А заставши своє військо під Могилевом, зголосився з посольством до королевича його мості і до їх мостей панів гетьманів. Там же зараз молодці Бородавку скинули, а його обрали гетьманом [...].

5 вересня. Козаки спіймали одного опришка з Ріпниці (нині – село Чортківського р-ну Тернопільської області або село Кам'янець-Подільського р-ну. – *Ю. М.*), русина, котрий будучи найнятий турецьким султаном за двадцять червоних золотих, обморочений великими обіцянками, мав запалити наш табір. На муках він назвав кількох підданих пана Гумецького, а сам дістав по заслугах, бо на другий день був страчений руками ката [...].

7 вересня. Вранці турки почали підпадати під козаків. Лермонт теж укріпився шанцем, котрий прилягав з одного боку до пана Денгофа, а з іншого – до козацького табору [...].

9-го. Козаки відбили турецький напад.

11-го. Турки б'ють з артилерії по козацькому табору, але без суттєвого результату. Вбито коней, 10 козаків і полковника Яцька. А в ніч з суботи на неділю запорожці з німецькою й польською піхотою вчинили напад на турецький табір, багатьох турків порубали.

12-го. Запорозжці вночі на турецький загін.

14-го. Запорозькі козаки через колишню справу Бородавки, свого колишнього гетьмана, котрого Сагайдачний під тиском всього Війська дав стратити через кілька днів як до нас прийшов, мали велику шкоду в конях і боялися останнього знищення через різний прихід до Війська. Нічого з сіна для себе не приготувавши, дуже нарікали

на свою нужду, волочилися по нашому табору від намету до намету, випрошуючи сіна і ми кидали його в'язанками, хто що міг, зменшуючи корм своїм коням; сухарями також, бо вони мало хліба мали, підтримуючи їх [...].

15-го. Мова йде про турецький обстріл з гармат козаків.

Ніч на 19-е число.

[...] Вісім тисяч запорожців, побачивши дуже темну ніч, тихо з косами і з рогатинами увійшли до турецького нижнього табору, що був над самим Дністром, натрапили на всіх турків, які спали, перекололи їх по наметах, розшарпали намети, які лишилися після Каракаш паші, а в його власному наметі захопили військові реєстри й компути. Ланцюг, котрого значні паші вживають для відзначення, і він теж вживав, коли був живий, також взяли. Взяли і його полкову хоругву велику червону із золотом, гарно зроблену з списом, коней до двохсот, верблюдів до тридцяти повиганяли до свого табору і так з цією користю і без втрат швидко й тихо повернулися до своїх [...].

24-го. В ніч на понеділок.

2000 запорожців з піхотою пана Бобовського й великою кількістю нашої челяді вдарили на турецькі намети, на міст. Вони успішно провели цей бій.

Описом подій 15 жовтня щоденник закінчується²⁹.

№ 23

1621, серпня 31 – жовтня 8. Щоденник Хотинської війни (регест)

Під 2 вересня міститься відомість про запорозьких козаків, потім іде перелік полків Війська Запорозького, подається оцінка його чисельності «Запорозького війська 40 000»³⁰.

№ 24

1621, жовтня (?) 9. Варшава (?). Лист Марціна Броневського до грабовського старости (регест)

Один молдовський пан, великий приятель й. к. м. і канцлера (Анджей Липський. – *Ю. М.*), дав знати її мость пані канлеровій, що наші, слава Богу, знаходяться в таборі, а поганство їх обложило. Наші однак мають провіант і ошадно його використовують. Пише також те, що хоч би прийшов сам турецький султан, не міг би нічого

²⁹ БЧ, ВР, спр. 1651, арк. 153, 158, 159, 161–164, 185–186. Тогочасна копія.

³⁰ БН, ВМ, спр. 9035, арк. 5 зв.–19 зв. Мікрофільм. Оригінал зберігається у ВР Курніцької бібліотеки за № 333.

вдіяти, однак наші все ж потребують швидкого порятунку. Коли прийшла ця відомість, зразу Сагайдачний (Saydaczny) наказав виступати 30 000 козаків, котрі вірю, що вже вони є там. Барський, котрий йшов з двома тисячами українців (ukraińców), почувши на кордоні фальшиву колишню новину, повернувся назад. Тепер з тим же військом пішов пан коронний крайчий (Миколай Сенявський. – Ю. М.) і вже минув Львів цього дня [...]. Козаки, котрі пішли на море, вже повернулися. Знову пішло на море 100 човнів³¹.

№ 25

1621 р. Уривок із брошури «Розмови свіжі про новини з України, з Угорщини і з Туреччини»

[...] Новини про козаків.

Вони почали дуже мститися через знищення церкви Наливайка у Вільні і хотіли збунтуватися проти своїх, але їх один значний пан ублагав і задовільнив. Так одні козаки з своїм гетьманом Сагайдачним є у коронному війську, а другі з Срібним пішли на море, щоб нищити турецькі галери. Ці з табору Сагайдачного тепер недавно спіймали двох татарських цариків Сат-Гірея і Казі-Гірея, котрих видно дадуть на викуп або на обмін за наших найважливіших в'язнів, котрі є у невірних. Господи Боже, дай що далі, то кращі новини [...]³².

№ 26

1621, не раніше жовтня. Реєстр добровольців у коронному війську і реєстр кримських мурз у війську Османської імперії

Ich mość panowie Sieniawscy sług i ludzi swoich ukraińnych – 500

Jego mość pan Jakub Sobieski, srarosta tręmbaczewski, z jego młścią panem Anrzejem Zborowskiem i obywatelami powiatu Trębowelskiego – 200

Jego mość pan Ałersander Bałaban, skarbsca rochatyński, z obywatelami pokuckimi – 200

Jego mość pan Adam Kalinowski, starosta braclawski, ukraińców – 300

Tenże przy armacie swej porządnej piechoty – 100

Jego mość pan Jarosz Tyszkiewicz, ukraińców koni – 400

Tenże piechoty – 100

Jego mość pan Samuel Stryżowski dobrych loni – 50

Jego mość pana hetmana sług koni – 200

Tegoż piechoty – 100

³¹ АГАД, ф. «АР», відділ V, спр. 1419, арк. 143. Оригінал.

³² «Оссолінеум» (Вроцлав). Відділ стародруків, спр. XVII-1663-III, арк. 6 зв.

Ci zaś poczty swe przysłali:
Jego mość pan wojewoda kijowski ukraińców – 150
Jego mość pan podczaszy koronny sług swych – 150
Tenże piechoty dobrej służałej – 150
Jego mość pan sta. chmielniczan koni – 50
I inszych wiele, którzy z ziemiańskimi poczty przybyli, tu nie rachuje tej liczbie.
Regestr murzów, którzy byli w wojsku pogańskim:
Kantymir basza
Kulym bej.
Agitimur murza
Szalmaszaj murza
Ali murza
Ichtimir murza
Kotlusa murza
Ozar murza
Sołtan bej murza, syn Kantymirów
Natkieraj murza
Olsza murza
Jetyszyn murza
Sołtan Sein murza, syn Kantemirów
Dewlet Kazy murza etc, etc³³.

№ 27

Після 1621 р. Уривок із меморіалу «Способи і експедиції про козаків, як має бути приборканим Військо Запорозьке...»

[...] вся їхня слава: на морі розбивати (кораблі). Їхні честь та енергійність тільки трохи показалася у недавньому поході до Молдови проти турка і то більша їх частина повтікала безкарно. Кожен, що там був, це бачив і сам гетьман Сагайдачний скаржився. Певно не утримали б поля битви, якби їм не давали допомоги польським військом [...]³⁴.

№ 28

1622, травня 8. Уривок із листа краківського каштеляна князя Збарзького до короля Сигізмунда III

Вчора мав відомість, що помер Сагайдачний, такий вірний і приязний в. к. м. і Речі Посполитій запорозький гетьман, за влади котрого зручніше було вести переговори з козаками, що вже легко зауважити. Тепер Господь Бог це знає, якого гетьмана оберуть собі, найвірогідніше, що як найсвавільнішого, бо і їхня натура цього вимагає і суворість колишнього (гетьмана) були дуже важкими і звідти швиденько можуть прийти дивні справи [...]³⁵.

³³ АГАД, ф. АР, відділ II. Додатки, спр. 347, арк. 189–190. Тогочасна копія. Внизу запис кінця XVIII ст.: «№ 24 Fas[cyku] 90. Publ.».

³⁴ Там само. Додатки, спр. 535. Оригінал.

³⁵ БЧ, ВР, спр. С 360, арк. 170. Копія кінця XVIII ст.

№ 29

1623, жовтня 15. Солець. Уривок із листа краківського каштеляна князя Збарзького до Збігнева Оссолінського

[...] А це й тепер обрали собі гетьмана з черні і човнів не віддали. Що я передбачав і писав до й. к. м. ще за життя Сагайдачного про те. Бо я знав, що він був уже при смерті і бідолаха, чоловік чесний, енергійний, мужній і дуже зичливий Речі Посполитій, якого ніколи козаки не мали між собою, перестерігав у тому, що так мало бути по його смерті і давав рецепти, як цьому запобігти [...]»³⁶.

№ 30

20-рр. XVII ст. Анонімний лист (регест)

Спочатку мова йде про «Смуту» в Московії, про Лжедмитрія I, потім про Хотинську війну.

«Яким був статус турецької монархії, такий і тепер». Далі мова йде про послаблення ту-

³⁶ БЧ, ВР, спр. С 360, арк. 170. Копія кінця XVIII ст.

рецького флоту. «Вся справа була і є на польських невільниках, котрих дуже багато померло» і зараз вони слабкі через морську непогоду. Далі йде короткий опис ситуації в Османській імперії, Кримському ханстві і ногайських ордах³⁷.

№ 31

Після 1674 р. Уривок із трактату «Спосіб і порядок оборони під час турецької війни»

[...] під час турецької війни під Хотиним 1621 року Річ Посполита мала війська служебного і найманого з панськими почтами як під гетьманами, там і того, котре увійшло в табір з королевичем Владиславом близько сорока шести тисяч, що видно з реєстрів перепису війська, котрих багато бачив і читати довелось. Козаків запорозьких з їхнім гетьманом Сагайдачним було близько сорока тисяч [...]»³⁸.

³⁷ Там само, спр. 348, арк. 98–101. Тогочасна копія.

³⁸ Там само, № 438, С. 11–15. Тогочасна копія.

Bibliographic References

- Arkhiv Holovnyi aktiv Davnikh u Varshavi (AHAD). Fond "Arkhiv Radziviliv" (AR), viddil II, spr. 731, ark. 1–3; Dodatky, spr. 347, ark. 189–190; Dodatky, spr. 535; viddil V, spr. 1419, ark. 143.
- Biblioteka Natsionalna u Varshavi. Viddil mikrofilmiv (VM), spr. 50138, ark. 40; spr. 9035, ark. 4 zv.-5. Mikrofilm, ark. 5 zv.–19 zv. Mikrofilm; spr. 9041, ark. 45. Mikrofilm.
- Biblioteka Polskoi Akademii nauk u Krakovi. Viddil rukopysiv, spr. 2253, ark. 48, 230, 236, 239–240, 240 zv.–241 zv., 243, 243 zv., 244, 244 zv.–245, 246–246 zv., 246 zv.–247, 248, 248 zv.–249.
- Biblioteka Chartoryiskykh u Krakovi (BCh). Viddil rukopysiv (VR), spr. 110, ark. 936, 937, 947; spr. 360, ark. 150; spr. 348, ark. 98–101, 145–152; spr. 1651, ark. 153, 158, 159, 161–164, 185–186; spr. S 360, ark. 170; № 438, s. 11–15.
- Dzherela z istorii Natsionalno-vyzvolnoi viiny ukrainskoho narodu 1648–1658 rr.* T. 2 (165001501651 rr.). Kyiv, 2013.
- Dokumenty ukrainskoho kozatstva KhVI – pershoi polovyny XVII st.* Kyiv, 2016.

- Korespondencja wojskowa hetmana Janusza Radziwilla w latach 1646–1655.* Cz. 1. Warszawa, 2019.
- Mytsyk, Yurii. "Novi dani do biografii Petra Konashevycha (Sahaidachnoho)". *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svi-domist, derzhavnist* 5 (1998): 413–426.
- — —. "Nemeckaya broshyura XVII veka o sovme-stnoj bor'ba slavyanskikh narodov protiv tataro-tureckoj agres-sii v period Hotinskoy vojny 1621 goda". *Istoriografiya russko-nemeckikh otnoshenij novogo i novejshego vremeni* 7 (1979): 146–154.
- — —. "O dvuh nemeckikh «letuchih listkah» HVII v." In *Voprosy germanskoj istorii. Analiz istochnikov i ih ispolzovanie*, 136–145. Dnepropetrovsk, 1984.
- "Ossolineum" (Vrotslav). Viddil starodrukiv, spr. XVII–1663-III, ark. 6 zv.
- Sas, Petro. *Polkovodets Petro Sahaidachnyi*. Kyiv, 2021.

Rev. Yurii Mytsyk

POLISH ARCHIVES REGISTER CONCERNING HETMAN PETRO SAHAIDACHNY AND THE KHOTYN WAR OF 1621

The publication presents 31 documents (mainly in the form of registries) from archives in Poland (Warsaw, Wroclaw, Krakow) relating to the history of the Khotyn War and Hetman Petro Konashevych-Sahaidachny, the patron of the Kyiv-Mohyla Academy. The 400th anniversary of the latter was completed or will be completed in 2021–2022. Almost all of these documents have not been published in scientific circulation. These documents are briefly analyzed in the accompanying text, and unknown data regarding the biography of Sahaidachny and the course of the Khotyn War are provided.

Keywords: Khotyn war, Sahaidachny, hetman, Cossacks, documents.

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

Матеріал надійшов 25.01.2022